

# Sprogplage eller sprogpleje?

I artikeln ger Jørn Lund oss en kort inblick i den språkliga situationen i Danmark och redogör för huvuddragen i den danska radiospråkvården. Jørn Lund är professor vid Danmarks Lærerhøjskole och medlem av Dansk sprog-nævn. Tillsammans med språknämndens ordförande, professor Erik Hansen, ansvarar han för de danska språkbrevet.

Spørger man en dansker, hvad han eller hun synes om sit modersmål, vil den pågældende først undre sig over spørgsmålet – og dernæst hævde, at det står dårligt til med det danske sprog.

Desværre er det ikke en løs påstand; et af landets mest anerkendte markedsanalyseinstitutter stillede spørgsmål af denne type til det sædvanlige, repræsentativt udvalgte udsnit af befolkningen (mænd og kvinder i alle aldre, med forskellig skolebaggrund, bosat i forskellige egne etc.), og der var stor enighed om det. Ikke alene hører dansk sprog efter danskerne mening til de mindst smukke i Europa, men det bliver værre og værre med det. Ungdommens sprog er der særlig stor utilfredshed med, og sådan er det sikkert også i Finland. Det interessante er, at ungdommen også selv er kritisk over for de nyeste tendenser.

Over for specielt nordmænd, men også i nogen grad svenskere (minus Skåne) har danskerne ligefrem sproglig-æstetiske midreværds-komplekser. Jeg er bedrøvet over at nævne det, men komplekserne er mindre udprægede over for finlændere, hvad enten de taler finsk eller finlandssvensk.

Det er specielt dansk udtale og specielt udtalen hos unge, kritikken retter sig imod. Selvfølgelig kan man også møde kritik af brugen af modeord, slang, sproglige sikkerhedsnet ('ligesom', 'på en eller anden måde' osv.), tøvæfenomener (øh etc.), men udtalen er det værste, og det interessante er, at vore nordiske venner sikkert på flere punkter må

stille sig forstående over for flere af ankepunkterne. Dansk talesprog er svært at forstå, og unges talesprog er specielt vanskeligt. Det har den svenske forsker Ulla Börestam for nylig kunnet sætte tale på.

## Den galopperende danske udtale

Hvad nabosprogstalende ikke kan vide, er, at en del af den danske selvkritik skyldes, at langt størsteparten af de moderne ændringer i dansk udtale har udviklet sig med det københavnske sprog som udbredelsescentrum, og at mange af de nye træk tidligere var specielt karakteristiske for de lavere sociallag i den københavnske befolkning. De er født med lavstatus.

Ikke desto mindre breder de sig, og når kritikken ikke retter sig mod enkeltpersoner, rettes den mod de to institutioner, der for de fleste dels har et medansvar for udviklingen, dels kunne gøre noget for at ændre den: **skolen** og **radio og tv**.

sprogplage  
sprogpleje  
forskellig  
egne  
tøvæfenomener  
ankepunkter  
træk

språkplågeri  
språkvård  
olika  
trakter  
pausljud  
klagomål  
drag



Danske lærere opfordres ofte til at rette de unges udtale, gribe ind over for en påstået forsimpning og forfladigelse. Danmarks Radio møder voldsom kritik af sprog og udtale, specielt over udtalen i børne- og ungdomsprogrammer.

## Sprogrøgten i Danmarks Radio

Det er en klar linie gennem 25 år i offentlighedens opfattelse af sproget i radio og tv, at så at sige alle bemærkninger er kritiske. Positive tilkendegivelser er ligefrem sjældne, og når de forekommer, har de som regel til formål at sætte en kritik i relief.

Det skyldes både, at danskernes ovenfor omtalte sproglige selvkritik har været stigende, og at sprogrøgten i Danmarks Radio tidligere var mere energisk gennemført og byggede på klart konservative normforestillinger. Den traditionelle højstatussociokt var indiskutabel, så indiskutabel at den selv af mange sprogfolk opfattedes som socialt set neutral, som 'naturlig', ikke som et produkt af en tradition og et ubevidst valg mellem flere muligheder. I 1942 kunne der ligefrem udsendes en vejledning i rigtig udtale af dansk rigssprog – med eksempler på de farer, der lurede. Bogen hed "Farlige Ord" (forfatter: Ulla Albeck), og den havde fået det blå stempel af Radioens Sprogudvalg. I krigens mørkeste tid kunne angsten for et indefra kommende kulturforfald også spores i holdningen til sprog og sproglig variation.

Godt tyve år senere fandt man igen anledning til at oprette et sprogudvalg. Sproget havde udviklet sig kolossalt i de mellemliggende år, både mht. ordstof og udtale, normopfattelsen var ikke så entydig som før, og spørgsmål vedr. rigtigt og forkert, godt og dårligt stod til debat.

Hvor det gamle udvalg kunne argumentere uanfægtet ud fra en ekspertstatus, måtte det nye argumentere ud fra kommunikative synspunkter: De anbefalede former hævdedes at være mest effektive, at skabe mindst "støj", at være bedst for ældre og hørehæmmede osv. Det interessante er, at den håndhævede norm var ligeså konservativ som den gamle, kun begrundelserne var anderledes. Udvalget sendte råd og vejledning rundt til alle ansatte med ujævne mellemrum nogle år, men virksomheden ophørte, uden at udvalget vist i øvrigt officielt blev opløst.

## Sprogbrevet

Tyve år senere tog Danmarks Radio et nyt initiativ. Man ansatte en ekstern sprogkonsulent, professor Erik Hansen, til hver måned at udarbejde et **sprogbrev** på 4 tætbeskrevne sider med gode råd om sprog og sprogbrug, ofte på baggrund af kritisk gennemlytning af udvalgte udsendelser. Specielt er nyhedsudsendelserne i fokus.

Denne nyskabelse vurderes af de ansatte som meget værdifuld. Sprogbrev nr. 25 er netop udsendt, og nu udarbejdes det på skift af Erik Hansen og undertegnede. Principperne bag rådgivningen er implicite, men kan vel opgøres således:

De to eksterne konsulenter vil gerne give medarbejderne et sprogligt løft, så de bliver bedre til at udtrykke sig. Brevene afspejler en generel bestræbelse på at fremme et klart og tydeligt sprog, der passer til udsendelse, rolle, situation etc. Derfor er der kritik af

dårlig oplæsning  
utydelig udtale  
uforståeligt sprog  
klicheer  
fagsproglig jargon

forfladigelse  
sprogrøgten  
ligefrem sjældne  
ubevidst  
forkert

förflackning  
språkvården  
direkt ovanliga  
omedvetet  
fel

m.h.t.  
vedr.

alm.

m.v.

med hensyn til  
vedrørende = i frå-  
ga om  
almindelig = all-  
män  
med videre = osv.



Sprogbrevene slår endvidere ned på ord og udtryk med utilsigtet værdiladning, ligesom de rummer vejledning mht. skriftlig og (især) mundtlig sprogrigtighed mht.:

bøjning  
ordstilling  
sammenkædning af sætninger  
orddannelse  
retstavning  
udtale

Mht. udtalen gør der sig særlige forhold gældende. Der findes ingen helt neutral rigsmålsudtale. Alder, social og regional baggrund røber sig. Den traditionelle rigsmålsudtale og de moderne varianter er beskrevet i Brink og Lund: Dansk Rigsmål 1-2 og i Forskningsrådets kommende udtaleordbog (ved samme forfattere), men pointen er, at dansk udvikler sig hurtigt, og at det, der er naturligt for én generation, er unaturligt og urealiserbart for en anden.

Til nyhedsoplæsning og alm. speakertjeneste er traditionelt rigsmål nok at foretrække. Men også dette rummer variationsmuligheder, selv hos personer på samme alder. Den form for variation er der næppe grund til at bekæmpe. Et godt argument er det, at varianterne er uundgåelige.

I friere funktioner end nyhedsoplæserens og speakerens accepteres (og praktiseres) langt større bredde mht. regional (og i nogen grad social) variation.

Det er forfatternes opfattelse, at Danmarks Radio har et særligt ansvar for at vise sprogets rigdom og udtryksmuligheder. For mange danskere er det imidlertid så som så med begejstringen for den sproglige variation. Det er en almindelig opfattelse, at hvert ord har én og kun én korrekt form, og som sproglig vejleder kan man skabe usikkerhed, når man rokker ved den forestilling.

Det skete for mig i Sprog brev nr. 22, hvor jeg i en slags leder fremlagde noget, der kunne minde om en principerklæring. Den gav genlyd helt op i den øverste ledelse – ikke modstand, men forbløffelse. Skal en statsinstitution ikke fremme en standardiseret udtale?

Jeg citerer den her, også fordi den kan give læsere i Finland et aktuelt billede af danske sprogforhold:

”Vi lever i et af de udtalemæssigt set mest ensartede lande i Europa, i et såkaldt homogent sprogsamfund. Det tænker vi ikke meget over i det daglige, tværtimod, må man sige: Vi hæfter os naturligvis mere ved forskellene end ved lighederne i det sproglige danmarksbillede.

Men ser man landet i et historisk fugleperspektiv, må man erkende, at der de sidste 100 år har fundet en vældig omformning sted. For 100 år siden var de fleste danskere dialekttalende, de regionale forskelle var betydelige, og de socialt betingede sprogforskelle større end i dag.

Sammenligner vi os f.eks. med Norge og Sverige, bliver forskellene tydeligere i et nutidigt perspektiv. Mest varieret er sproget i Norge; Sverige indtager en midterposition, og herhjemme er tendenserne til udtalemæssig uniformering mest mærkbare. Man regner med, at kun 4-5 procent af befolkningen taler dialekt, og de fleste heraf behersker ved siden af dialekten et mere rigsmålsnært sprog. Sådan er det gået.

Når vi alligevel oplever udtalen af moderne dansk som meget varieret, skyldes det, at sprogets indre udvikling foregår i et rasende tempo. Hver generation har sit udtalesæt, ofte kan man ligefrem aldersbestemme et menneske med en sikkerhedsmargin på 5 år. Men de forskelle, der er tale om, er udefra set minimale. De ufatteligt små nuancer i a-lydene, som vi interesserer os så meget for, er næppe hørbare for udlændinge. Vi har udviklet en stor følsomhed for variationerne i et rigssprog med en udefra set meget begrænset variationsbredde. Og den følsomhed kan let kamme over i intolerance.

Danmarks Radio kan sprogpolitisk vælge at bidrage aktivt til uniformeringen af det danske sprogs udtale ved at forlange faste regler og enhed, ved at forsøge at standardisere én og kun én form af hvert ord eller udtryk.

|             |                   |
|-------------|-------------------|
| bestræbelse | strävan           |
| utilsigtet  | oavsigtlig        |
| sætninger   | satser            |
| røber       | röjer             |
| foretrække  | föredra           |
| næppe       | knappast          |
| rokker ved  | rubbar, ruckar på |

Danmarks Radio kan også vælge at lade eksisterende, gangbare varianter leve side om side og dermed bidrage til mangfoldighed, til sproglig alsidighed, til bekæmpelse af rigiditet og konformisme. Med de sidste udtryk har jeg angivet mit eget synspunkt, men det indebærer ikke, at jeg opfatter alle udtaler som lige velegnede eller betragter aktiv sprogrøgt i Danmarks Radio som unødvendig på udtaleområdet. Men det medfører, at jeg undertiden finder to udtaler lige anvendelige."

I et senere sprog brev fortalte jeg om de regionale varianter af rigsmålet, der har afløst de mere afgrænsede gamle dialekter, og jeg gjorde klart, at sådanne varianter burde betragtes som ligeværdige med den københavnske rigsmålsudtale.

Læserne af sprogbrevene (som trykkes i ca. 4.000 eksemplarer) er glade for gode råd, vink og principielle bemærkninger. Men de fleste kan egentlig bedst lide at se sprogfolkene som kritikere, fejlfindere og skolemestre i traditionel forstand. Hellere pisen end guleroden, for nu at anvende en moderne dansk kliche.

Det skyldes nok den udbredte bekymring for, hvordan det skal gå det danske sprog i en tid, hvor så meget ændrer sig. Man klynger sig til de gamle principper – sådan som vi også så det, da Dansk Sprognævn foreslog nogle beskeden ændringer i et marginalt ordstof ('mayonnaise, remoulade, ressource' m.v.) i forbindelse med udsendelsen af Retskrivningsordbogen. Man ved, hvad man har!

## Nogle fremtidsplaner

Danmarks Radio har udnyttet den stigende interesse for sproget på forskellig måde. Dels har man stiftet en ny pris "Danmarks Radios Sprogpris", som bl.a. Erik Hansen og jeg har med at gøre, dels har man indrettet et Sproglaboratorium, et initiativ under Personalekursus, hvorunder man har samlet forskellige aktiviteter: taleundervisning, krop- og stemmekurser, manuskriptkurser mv. Endelig er der visse planer om at tilbyde nye medarbejdere et "sprogligt serviceeftersyn", så de ved, hvor de skal sætte ind. Det skal blive spændende at se, om det lykkes professionalisere uden at standardisere!

fundet...sted  
følsomhed  
guleroden  
beskedne

skett  
känslighet  
moroten  
försynta

Et langt indslag i TV-avisen 28/12 beskæftigede sig med spritbilisme. Jeg bringer et citat: "En medsættelse af promillen vil ikke have nogen synderlig virkning". Jo vel vil det så. Det, man kan diskutere, er den præventive virkning af en nedsat promillegrænse. Det er måske nok underforstået, men der er faktisk pokker till forskel på promiller og promillegrænser.

Senere i samme indslag blev problemet større. Citat: "Professoren vil have sat promillen med". Er det sin egen promille, han vil have med? Nej, sikkert ikke, det er grænsen, han ville have sænket.